

Nataša Podgoršek

Review of the State Law Concepts of the Slovene and Croatian Politicians in the Period between 1848 and the Turn of the Century

In the revolutionary year 1848 the Slovene political leaders stated, among the demand for the United Slovenia, a clear demand for political union with the Croatian lands. This demand was formalized by the decision of the Croatian Sabor. However, in the Bach's absolutist period relations between the Slovene and Croatian political elites were reduced mostly to the inter-cultural exchange. The idea of political union between Slovenes and Croats came forward again with reestablishment of constitutional life. Various ideas circulated among the Slovene and Croatian elites about the reorganization of the Habsburg Monarchy into a federation of national units; in most of the programs one of the units would consist of joined Slovenian and Croatian territories. In the 1880's the Slovene and Croatian members of the Reichsrat stated on several occasions the demand for political unification of the South Slavic territories. The Slovene-Croatian political relations were influenced by internal political affairs. There was a change in the position of Slovene political parties; at the turn of the century the Catholic National Party became the most ardent supporter of the Slovene-Croatian political cooperation, whereas the Carniolan liberals lost their influence. The Croatian political scene also experienced some changes that influenced Slovenian-Croatian political relations. The most important was the transition of Croatian Party of Rights from Croatian exclusiveness to the so called modern pravaštvo, which tried to find a solution to the Croatian question within the Habsburg Monarchy and adopted less rigid position regarding the cooperation with the Slovenes.

Kultura med Slovenci in Hrvati ter politiko*

Igor GRDINA

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana

UDK [008:32](436-44=163.6:=163.42)

Izvirni znanstveni članek (prejeto 18. februarja 2009)

Kulturi Slovencev in Hrvatov sta bili v 19. in 20. stoletju zaznamovani z različnostjo izkušenj, ki so si jih eni in drugi pridobili v času vstopa v modernizacijske procese. Na to je odločilno vplivala njihova vpetost v različne državnopravne okvire, ki so generirali različne izkušnje in vizije. Posledic kulturnih različnosti ob vstopu v modernizacijske procese ni odpravilo niti politično zedinjenje leta 1918 niti ideološko poenotenje 1945: sosednja naroda sta kljub državno sponzoriranim unifikacijskim programom še nadalje vsak zase v skladu s svojima idearijema in imaginarijema vzpostavljala svoje stike s svetom in med seboj.

Samodefiniranje Slovencev in Hrvatov kot dveh modernih evropskih narodnih skupnosti — in nazadnje tudi nacij — je kljub bližnjemu sosedstvu potekalo v precej različnih razmerah in okoliščinah, ki so bile posledice dejstva, da je velika večina prvih živela v okviru (Svetega) Rimskega cesarstva oziroma habsburških dednih dežel, pretežni del drugih pa na ozemljih, pripadajočih svetoštetfanski kroni. Opazna različnost politične, gospodarske in upravne ureditve na obeh bregovih Sotle in Kolpe, ki se je kazala v samosvojih potezah fevdalnega sistema, je najkasneje od visokega srednjega veka dalje ustvarjala diferencirane predstave o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

Proces narodnega samodefiniranja, ki je v Srednji Evropi poseben izraz modernizacije poprej v marsičem anarhoidnega javnega življenja, je kmalu postal nezaustavljiv. Čedalje večji krog ljudi je od konca 18. stoletja dalje pritegoval zato, ker je bil povsem očitno povezan z emancipacijskimi težnjami, ki so mnoge dotlej brezupno zaostale province v bližnjem, pa tudi malo bolj oddaljenem zaledju nemirne meje med habsburško monarhijo in otomanskim imperijem (oziroma med krščanskim in islamskim svetom) preobrazale v *domovine narodov*. Realnost slednjih se je sprva praviloma pokazala v *republiki duhov* — se pravi v kulturi — potem v politiki in nazadnje še v gospodarstvu.

* Predstavljeni rezultati izhajajo iz znanstveno-raziskovalnega projekta »Slovensko-hrvaške izkušnje v mnogonarodnih skupnostih v 19. in 20. stoletju«. Nosilca projekta: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana in Hrvaški inštitut za zgodovino, Zagreb (Sporazum o znanstvenem in tehnološkem sodelovanju med Vlado Republike Hrvaške in Vlado Republike Slovenije).

A. J. P. Taylor je v svoji klasični študiji o habsburški monarhiji zapisal, da so mnoga zgodnja narodna gibanja v Srednji Evropi ustvarili in vodili *vitezi peresa* — predvsem pesniki in zgodovinarji.¹ To velja tudi za Slovence in Hrvate, ki so se v stoletju med prelomno in dinamično terezijansko-jožefinsko epoho ter k statiki težečo francjožefovsko dobo² vzpostavili kot v okvirih (pozno)razsvetljskega in romantičnega mišljenja življenja zmožni skupnosti. Razlika med prvimi in drugimi pa je bila v tradiciji, ki so jo ustvarjalci in voditelji narodnih gibanj na enem oziroma drugem bregu Sotle in Kolpe opredelili kot bistveno.

Slovinci, ki so bili »razparcelirani« na šest zgodovinskih dežel (Kranjska, Koroška, Štajerska, Goriška, Istra, Trst), ne nepomembno število pa jih je živelo tudi v Prekmurju in na ozemljih leta 1797 propadle Republike sv. Marka (po 1814 habsburškega Beneško-Lombardskega kraljestva), so v začetku nihali med historicističnim in naravnopravnim utemeljevanjem svoje pravice do obstoja in razvoja. Vse do uvedbe dualizma (1867) so se pri njih našli tako glasniki opiranja na starodavnost oziroma preteklost, ki so narodnostne zahteve oziroma pričakovanja izpeljevali iz te osnove (Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Jovan Vesel-Koseski, tvorci *Mariborskega programa* obnove Notranje Avstrije 1865), kot zagovorniki koncepcije univerzalističnih načel (France Prešeren, večina *oseminštiridesetletnikov*, *mladoslovinci*). Po oblikovanju realne unije med Ogrsko in kraljestvi oziroma deželami, zastopanimi v dunajskem *Reichsratu*, so slednji popolnoma prevladali, saj se je Cislajtanija usmerila na pot postopne, a nezadržne politične modernizacije.

Demokratizacijski procesi v zahodni polovici dvojne monarhije so v areno slovenskega javnega življenja v drugi polovici 19. stoletja pripuščali čedalje širši krog ljudi, to pa je pomenilo, da so lahko kulturni delavci ne samo ohranili, ampak še razširili vlogo, ki so jo imeli kot očetje narodnega gibanja v predmarčni dobi. Politika ni postala misterij izbrancev (celo konservativisti³ v takem okolju perspektive niso mogli več videti v historicističnih programih). Njen več kot očitni populizem, ki je bil logična posledica demokratizacije v še ne povsem in ne celovito moderniziranem okolju, je močno poudarjal pomen izrazno spretnih kulturnikov. Zato je kombinacija pisatelj-politik ostala na Slovenskem zelo pogosta vse do nastanka Jugoslavije, povsem zamrla pa ni niti do zore 21. stoletja (Janez Bleiweis, Josip Vošnjak, Josip Jurčič, Janko Kersnik, Ivan Tavčar, Janez Evangelist Krek, Ivan Cankar, Anton Novačan, Beno Zupančič, Matjaž Kmecl, Rudi Šeligo, Dimitrij Rupel).⁴

Prav nasprotno pa je onstran Kolpe in Sotle zaradi obstoja banovine — ki je nominalno bila celo »troedina kraljevina« in je obsegala večino hrvaškega etničnega prostora — kmalu skoraj povsem prevladalo historicistično utemeljevanje narodnih

¹ Alan John Percivale TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809-1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, Ljubljana, 1956, 32.

² Prim. Robert Adolf KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*, Dunaj, 1976, 26.

³ Pravih (tj. nadnacionalnih) konservativcev med Slovenci dejansko ni bilo, saj so se vsi njihovi prvaki zavzemali za narodnostnemu prebujenju in emancipaciji ustrezajoče spremembe v obstoječi ureditvi habsburške monarhije.

⁴ Prim. Igor GRDINA, *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe. Kulturnozgodovinske študije*, Ljubljana, 2006, 141-163.

zahtev. Značilno je pesnik, domovinoznanec, slovničar in politik Ljudevit Gaj svoj prvotni ilirski program, ki je bil v pretežni meri zavezan idealističnim postavkam emancipacijskega slovanstva, pod pritiskom dunajskih oblasti leta 1843 praktično čez noč zamenjal s hrvaškim. Žrtvoval je dušo, ki je navdihovala njegove ideje, da je ohranil njihovo telo. Gajeva k vse očitnejšemu realizmu in celo k popolnoma nesentimentalnemu pragmatizmu usmerjena politika se je kmalu začela vrteti okoli obstoječe ozemeljske enote, ki je v imaginariju hrvaških rodoljubov postala nukleus zaželene domovine. Slednja naj bi prej ali slej zajela vse narodno ozemlje. Simptomatično se zdi, da so se pozneje v hrvaški politiki pogosto iskale historicistične utemeljitve te v bistvu naravnopravne zahteve.

S kulturnozgodovinske perspektive ni posebej presenetljivo, da je to dejstvo sicer pobudno vplivalo na raziskovanje preteklosti, vendar pa kar precej časa ni vodilo k posebej imenitnim historiografskim rezultatom. Vsakodnevna »uporaba« nekdanjosti pač nikoli ni odvisna od dejanskega stanja ali njegovega poznavanja. Prva znanstvena sinteza hrvaške preteklosti, za katero je v letih 1879—1882 poskrbel Tadija Smičiklas, je pri obravnavi posameznih obdobij le za pol generacije prehitevala svojo slovensko vrstnico (Kosovi uvodi v *Gradivo* od 1902 dalje). Edicije ključnih virov za nacionalno zgodovino obeh narodov so zagledale luč sveta praktično sočasno.⁵

Ob tem je treba posebej poudariti naslednje: bistvene postavke starčevičanske ideologija državnega prava in iz njih izhajajoča politična praksa, ki so se v »troedini kraljevine« najmočneje utemeljevale na zgodovini, so bile definirane precej pred nastankom dveh zvezkov Smičiklasove *Povijesti Hrvata*. V njih potemtakem ni mogoče iskati poskusa znanstveno nepristranskega razlaganja nekdanjosti, ampak voljo in intenco, ki definira tako podobo preteklosti kot vizijo prihodnosti. Politika se na »stare čase« sklicuje izrazito selektivno.

Značilno se je Starčevićeva interpretacija zgodovine »troedine kraljevine« prostorsko vedno omejevala le na dežele, poseljene z ljudmi, v katerih so »oče domovine« in njegovi »sinovi« videli svoje rojake. V etnično povsem romanske, madžarske ali grške pokrajine, ki so bile kdaj tako ali drugače povezane z banovino (npr. v arpadovsko-anžijsko-luksemburškem obdobju), se ni zdelo ne potrebno ne oportuno posegati. Takšne pokrajine niso bile reklamirane kot hrvaške, čeprav bi se starodavne državnopravne zveze »troedine kraljevine« mnogo lažje našle s celotno Ogrsko in Neapljem kot pa z delom habsburških dednih dežel, na katere so Starčević in njegovi pristaši vsekakor reflektirali. V primerjalnozgodovinski perspektivi velja poudariti, da Kranjska nikoli ni igrala niti približno takšne ali podobne vloge⁶ — čeprav

⁵ Kosovo *Gradivo* za zgodovino Slovencev v srednjem veku je izhajalo od leta 1902 dalje, Smičiklasov *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* pa od 1904 dalje.

⁶ Šele v času brezskrupulozno pragmatične politike *Kaiserministra* Taaffeja (1879—1893) postane Kranjska, v kateri narodnjaška politična večina ni več ogrožena, za nekatere slovenske politike ključnega pomena. V imaginariju posameznikov (krog okoli Ivana Šušteršiča in Evgena Lampeta) se preobrazijo v nekako Arhimedovo točko. Slovenci v drugih deželah se zato sporadično začno označevati celo kot »obmejni«, kar pa kmalu (1901) naleti na ostro kritiko Antona Aškerc. Prim. Anton AŠKERC, *Zbrano delo. Sedma knjiga*, Ljubljana, 1993, 740, 741.

so njeni prebivalci še v opusu prvega prarodnega pesnika Valentina Vodnika nastopali kot sinonim za Slovence.⁷

Potemtakem ni čudno, da je osrednji problem hrvaške politike nenavadno dolgo predstavljalo definiranje obsega naroda. Kultura je v mentalnem podnebjju, ki ga je zaznamovalo to vprašanje, igrala veliko vlogo, saj je utemeljevala in razširjala posamezne teze oziroma razumevanja. Toda narekovanje tempa je bilo prepuščeno politikom, ki so se spričo maloštevilnosti volilnega telesa v banovini mogli posvečati tudi zelo »elitnim« oziroma čisto simbolnim vprašanjem (kakršna bi bila v primeru uveljavitve splošne, enake, neposredne in tajne glasovalne pravice verjetno povsem nezanimiva).

Vizija tesnega sodelovanja med Južnimi Slovani, ki sta jo promovirala med Slovenci zaradi nastopa v razširjenem *Reichsratu* leta 1860 izjemno spoštovani »vladika djakovski« Josip Juraj Strossmayer⁸ in njegov znanstveno-politični glasnik, posvečeni zgodovinar Franjo Rački, pri definiranju — in še bolj pri javnem proklamiranju — končnega cilja narodne politike (s tem pa tudi njenega prostorskega obsega) ni bila posebej jasna. Zavedanje, da je treba pri realnem uveljavljanju širših koncepcij v jugovzhodni Evropi premostiti konfesionalni prepad med katoliki in pravoslavci, pač ni dopuščalo kakšnih odločnih korakov. Oblikovanje prvih (vse)jugoslovanskih ustanov v Zagrebu (*Akademija* — JAZU 1867; njen član je kmalu postal »oče« slovenskega naroda Janez Bleiweis), ki je padlo v dobo, ko so v prilagajanjih *znamenjem časa* izginjale poslednje ilirske institucije (*Matica* v Zagrebu, ki ji je pomemben pečat vtisnil panslavistični idealist Stanko Vraz, se z imenom šele leta 1874 omeji na »troedino kraljevino«), prav tako ni pripomoglo k dokončni razbistritvi nedorečenosti v razumevanju in definiranju obsega hrvaškega duhovnega in stvarnega prostora v strossmayerjanskem mentalnem okviru.

Za prihodnost je v tistem času vsekakor daleč največ pomenila vzpostavitev trdnjših vezi med slovensko in hrvaško izobražensko elito. Nekak emblem tega procesa je kmalu postal prvi romancier »troedinice« in zagrebški mestni senator August Šenoa z avtobiografsko in -tematsko novelo *Karanfil s pjesnikovog groba*. Njena objava v letu 1878, ko se je pisatelj kot predstavnik svojih rojakov udeležil velikih slovesnosti ob sedemdesetletnici Janeza Bleiweisa, je pomenila močno vzpodbudo za sodelovanje med Južnimi Slovani v habsburški monarhiji (ki jo je tisti čas sicer močno vznemirilo *vzhodno vprašanje* — zlasti vstaja krščanskega prebivalstva v Bosni in Hercegovini). Šenoa je na velikem slavju v čast »očeta naroda«, ki se ga je kot odposlanec JAZU in njenega pokrovitelja Josipa Juraja Strossmayerja udeležil tudi »veleučeni« Franjo Rački, v Ljubljani zaneseno dejal: »Evo mi se razumijemo bez tuma-

⁷ V objavljenih verzijah *Pesme na moje rojake* je Valentin Vodnik nagovarjal Kranjce, v rokopisnih popravkih pa je za naslovnike svoje prebudne ode štel Slovence. Prim. Valentin Vodnik, *Zbrano delo*, Ljubljana, 1988, 377; 393, 394.

⁸ Bleiweisove *Novice* so škofov nastop v razširjenem *Reichsratu* pospremile ne samo s priznavalnimi poročilom (3. oktobra 1860), ampak tudi s slavilno pesmijo *Njegovi milosti, svitlemu vladiku diakovškemu, gospodu gospodu Jurju Štrosmajer-ju, zagovorniku slovenskega jezika v deržavnem svetovavstvu*. V njej je bilo mogoče prebrati tudi naslednje verze: »Dokler se bodo slovenske goré zelenile, / Dokler odeval livado bo pisani cvet: / Kite zelene, cveteče se bodo Ti vile, / Tebe častil pod Triglavom slovenski bo svet /.../«. Prim. *Novice*, 17. X. 1860, 333.

ča. Vaša krv je naša krv, medju nami je Sutla, a Sutla je voda, — krv pako nije voda!⁹

Pri Slovencih, ki so bili izpostavljeni drastični propagandi ustavovernih (zvečine nemškoliberalnih) krogov,¹⁰ da so Hrvatje rabljli neoabsolutizma in zagrizeni sovražniki svobode, se je prav v tistem času oblikovala pozitivna podoba jugovzhodnih sosedov. Le ljudje, ki so bili prepričani, da bi alpsko-jadranski prostor brez tesne naslonitve na nemško kulturo zapadel barbarstvu, so nenehno obujali spomin na žalostne dogodke leta 1848, ko so Jelačićevi pandurji dunajskemu anatomu Josephu Hyrtlu celo izpili špirit, v katerem je imel svoje preparate. Po mnenju renegata Karla Deschmanna, ki se je na vse kriplje trudil pozabiti, da je bil v prelomni *pomladi narodov* vrl narodnjak, naj bi s tem dokazali brezupno podivjanost. Toda demagoško vpraševanje nemškutarjev: »Kam bo lepa slovensčina prišla, ako jo hrvaškemu barbarstvu izročimo,« prej izdaja iskanje opravičila za lastno odpadništvo kot pa zaskrbljenost za usodo materinščine.¹¹ Deschmann in njegovi pristaši namreč k njemu razvoju in razcvetu niso prispevali ničesar; prav nasprotno: kjer so mogli, so ovirali in onemogočali njeno rabo.¹²

V času med neoabsolutizmom in *fin de sièclem* je bila izjemnega pomena dejavnost številnih slovenskih profesorjev na hrvaških srednjih šolah in na zagrebški univerzi (Janez Trdina, Matija Valjavec, Fran Erjavec, Avgust Mušič/Musić, Fran Bradaška, Josip Stare, Fran J. Celestin, Luka Zima, Ivan Macun) ter posameznih umetnikov (zlasti glasbenikov; npr. Fran Serafin Vilhar-Kalski, Josip Noll, Fran Gerbič). Nekateri od njih so bili onstran Kolpe in Sotle poslani kot intelektualna podpora t. i. Bachovim huzarjem, vendar so pogosto našli stik s *postilirskimi* rodoljubi. Vsekakor je mogoče reči, da bi bili brez njih tako znanost kot umetnost v »troedini kraljevini« mnogo manj zmogljivi, kot sta bili.¹³

Ob tem pa ne spregledovati niti vse prej kot zanemarljivega odstotka slovensko govorečega prebivalstva v hrvaških mestih (leta 1880 13,45 % v Zagrebu, 6,95 % v Varaždinu, 6,91 % v Karlovcu, 4,41 % v Koprivnici, 4,65 % v Križevcih, 12,82 % v Sisku in 2,43 % v Bjelovaru).¹⁴ Prostor »troedine kraljevine« je bil tedaj za pripadni-

⁹ Anton BEZENŠEK, *Svečanost o priliki sedemdesetletnice Dr. Janeza Bleiweisa dne 19. novembra 1878. Po svojih stenografskih bilježkah sestavil Anton Bezenšek*, Zagreb 1879, 43. August Šenoa je na ljubljanskih slavnostih nastopal kot odposlanec *Matice hrvatske*.

¹⁰ Ideologijo nemškoavstrijskih liberalcev, ki so se imeli za elito habsburške monarhije, je najkrajše povzel štajerski renegat Moriz Blagatinšek/Blagatinschegg-Kaiserfeld (v *pomladi narodov* se je še štel za Slovence), ko je v graškem deželnem zboru leta 1869 poudaril: »V vsaki državi vlada en narod. Nemci hočejo, da nemški narod vlada v Avstriji, če ne, bodo nasprotniki države.« Glej v: Josip VOŠNJAK, *Spomini*, Ljubljana, 1982, 306.

¹¹ Ivan PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895. Druga knjiga*, Ljubljana 1956, 72, 73. Dežman leta 1861 od slovenstva nikakor ni odpadel zaradi skrbi za svojo materinščino in zaradi nerazpoloženja do Hrvatov. Bleiweis in njegovi pristaši, ki so tedaj vodili narodno politiko, so še pozneje iskali rešitve predvsem v okviru notranjeavstrijskih dežel. V tem smislu so leta 1865 celo izdelali *Mariborski program*. Zveze narodnjakov s prostorom onstran Kolpe in Sotle so bile tedaj še zelo šibke.

¹² Prim. J. VOŠNJAK, *Spomini*, 468.

¹³ Prim. I. GRDINA, »Josip Noll, gledališki človek za vse«; *Isti*, »Bachovi huzarji in slovanski zanesenjaki«, v: Janez CVIRDIN (ur.), *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1861-1883*, Ljubljana, 2003, 304; 342, 343.

¹⁴ Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskome društvu*, Zagreb 1992, 69.

ke več poklicnih skupin (obrtniki, uradniki) iz slovenskih dežel že dolgo zanimiv kot naselitveni prostor. V 19. stoletju sta migracije čez Kolpo in Sotlo pospeševala predvsem dva dejavnika: do nastopa ustavne dobe potrebe birokratskega stroja habsburške monarhije, pozneje pa razmeroma dobre možnosti zaposlitve oziroma poslovanja.

Na Hrvaškem (zlasti v banovini in na Reki) je bilo zaradi tradicionalnejše strukture gospodarskih dejavnosti mnogo prostora zlasti za pripadnike intelektualnih poklicev (profesorji, zdravniki — npr. Ivan Dežman in Josip Fon, odvetniki — kot Lovro Vidrič in J. Kopač ter celo duhovniki — rektor zagrebske univerze in kanonik Feliks Suk, kanonik Janko Barle) in trgovce (Josip Gorup pl. Slavinski), pa tudi za specializirane sezonce (drvarji).¹⁵ Številni med njimi so se uveljavili kot vsestransko pobudni javni delavci. Zdravnik in goreči slovanski rodoljub Josip Fon tako ni bil samo eden od očetov moderne kirurgije na Hrvaškem, ampak tudi ustanovitelj sokolske organizacije v banovini (1874).¹⁶

Šele napor Anteja Starčevića in kroga njegovih somišljenikov, med katerimi sta bila med literati v javnosti najopaznejša pesnik August Harambašić ter pripovednik in dramatik Eugen Kumičić, so v reševanje vprašanja opredelitve hrvaškega mentalnega in stvarnega prostora — kot smo že rekli — obetali vnesti več jasnosti. Toda zaradi krčevitih poskusov, da bi se obseg jugoslovanskih vizij (vsaj v pretežni meri) prekril s *pravaškimi* interpretacijami zgodovine, tudi v letih silovitega vzpona nove miselnosti in novih ljudi povsod ni prišlo do zbistritve položaja. Razmere so postale preglednejše predvsem v banovini.

Spremembe, do katerih pride na Hrvaškem, zadevajo tudi tamkaj živeče Slovence. Ti se pri popisih prebivalstva po letu 1880 ne opredeljujejo več enako množično kot prej v smislu svoje dejanske materinščine (po kateri povprašuje translajtanska statistika), ampak se prilagodijo svojemu slovanskemu okolju. (Podobno ravna jo razmeroma številni češki priseljenci v alpsko-jadranskem prostoru. Večina se jih v nekaj letih prelevi v velike slovenske patriote.) Takšna »solidarnostna« statistična asimilacija, ki je znana že pred obdobjem prevlade pravaških pobud v hrvaškem duhovnem življenju, se seveda precej razlikuje od ilirističnih poskusov ustvaritve novega naroda in identitete, pa tudi od menjav pripadnosti pod pritiskom. Njeni »udeleženci« večinoma ohranijo simpatijo do krajev svojih korenin (kot npr. Ivan Dežman in njegov sin, prvak zagrebskih liberalnih časnikarjev Milivoj¹⁷). Posamezniki kljub vključitvi v novo okolje ohranjajo stik z rodovno oziroma družinsko domovino; namesto kulturne asimilacije dejansko izberejo integracijski model (npr. skladatelj Fran Serafin Vilhar-Kalski in Ivan Ocvirk, pisateljica Zofka Kveder do leta 1918, kanonik in dopisni član JAZU Janko Barle, vsaj deloma tudi pedagog Davorin Trstenjak in škof Anton Mahnič). Le nekateri — kakor vodilni predstavnik literarne de-

¹⁵ Marjan DRNOVŠEK, »S trebuhom za kruhom — na Hrvaško!«, v: J. CVIRN, *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800-1860*, Ljubljana 2001, 470, 471.

¹⁶ J. VOŠNJAK, *Spomini*, 504-507.

¹⁷ Josip HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1982, 127 in dalje.

kadence na Hrvaškem Vladimir Jelovšek — ostajajo ravnodušni do svoje »praočetnjave«.

Uveljavitev samozavestne *pravaške* miselnosti sčasoma pripelje do prvih resnejših zapletov v slovensko-hrvaških odnosih. Nanje je zelo neugodno vplivala tendenciozna »nadgradnja« misli Pavla Ritterja Vitezovića, ki je na prehodu iz 17. v 18. stoletje deloval na obeh straneh Kolpe. V zgodovino se je vpisal s faktično neutemeljenim izenačevanjem hrvaštva in slovanstva v prostoru rimskega Ilirika. Toda Vitezović, ki je bil dovolj tipičen predstavnik ne dovolj kritičnega eruditskega učenjaštva poznobaročne dobe, še ni mogel razmišljati v pozneje aktualnih referenčnih okvirih. Kljub temu pa mu je uspelo, da je iz južnih dednih dežel habsburške hiše — v protestantski dobi so bile Matiji Trostu znane pod imenom Slavonia¹⁸ — v svojem imaginariju ustvaril samosvojo regijo z imenom Croatia alpestris. Tako je postavil nekakšen temelj za mnogo kasnejši *pravaško* prekrstitev Slovencev v Planinske Hrvate. Toda med Vitezovićem in možmi, ki so se v 19. stoletju sklicevali nanj, ni bilo nikakršne neposredne kontinuitete.¹⁹ Vrsto samosvojih imaginarnih in irealnih *Hrvašk*, ki si jih je izmislil učenjak poznobaročne epohe, je v 19. stoletju pod obnebbji pravaške ideologije poskušala nadomestiti enotna domovina-država enega naroda. To pa za mnoge ni bilo sprejemljivo. Prvi hujši spori, ki so po obdobju sporazumevanja med Josipom Jurajem Strossmayerjem in knezom Mihajlom Obrenovićem izbruhnili med Hrvati in Srbi, so Slovence zelo neprijetno presenetili. Josip Stritar, ki je užival sloves narodovega Apolona, je v *Dunajskih elegijah* leta 1876 obsodil rastoče nesporazume na Slovanskem jugu. Brez globljega razumevanja hrvaško-srbskega konflikta, ki ga je opazoval pod vtisom vstaje in turških pokolov v Bosni in Hercegovini²⁰ (manj pa v konstelaciji političnih razmer v Translajtaniji), je zgrožen zapisal:

»Brata sta Srb in Hrvat; ljubezen naj vlada med brati;
Srb Hrvata črti, Srba sovraži Hrvat!
Med sovraštvi svetá najhujše je bratov sovraštvo,
volk ne sovraži tako bridko, srdito volká!
Brata sta bila si Kajn in Abel, poroča nam pismo;
prva pretočena kri bratova bila je kri!«²¹

Slovinci, ki se tudi pozneje niso odlikovali s posebej tenkočutnim razumevanjem spora med Hrvati in Srbi, so vedno obžalovali neslogo med Južnimi Slovani. Sprva so njen izbruh pripisovali predvsem konfesionalnim razlikam med sosednjima narodoma — pri čemer se niso poglobljali v problem »nacionalizacije« vere.

¹⁸ Jakob ANDREAE - Matija TROST, *Ena lepa inu pridna prediga...*, Tübingen, 1588, 134-137.

¹⁹ Misli in vizije Pavla Ritterja Vitezovića v hrvaškem prostoru niso zapustile neprekinjene tradicije; v 19. stoletju jih je bilo v mnogočem potrebno odkriti na novo. Prim. Josip BRATULIĆ, »Oživjela Hrvatska u obzoru života i djela Pavla Rittera Vitezovića«, v: Pavao RITTER VITEZOVIĆ, *Oživjela Hrvatska*, Zagreb 1997, 9 in dalje, zlasti 28.

²⁰ Stritar je leta 1875 zasnoval pesnitev *Raja*, v kateri je obsodil turška grozodejstva v Bosni in Hercegovini, v isti sapi pa je tudi izrazil ogorčenje nad nesočutnostjo sveta do trpljenja Slovanov.

²¹ Josip STRITAR, *Zbrano delo. Prva knjiga*, Ljubljana 1953.

Del slovenske politike se je v času *fin de siècle* in *la belle époque* trudil sprejemati onstran Kolpe in Sotle vsak dan vplivnejšo starčevičansko platformo, saj se je po koncu obdobja stabilnosti, ki jo je Cislajtanijski zagotovilo Taaffejevo »cesarsko ministrstvo«, in po ugotovitvi, da z Luegerjevimi krščanskimi socialci ni mogoče najti skupnega jezika, oziral po novih zaveznikih. Toda prvotno *pravaštvo*, ki bi zaradi antiklerikalizma lahko našlo nekatere skupne imenovalce s slovenskim »protifarškim« liberalizmom (zato ni nič čudnega, da je bilo nekaj časa blizu Ivanu Tavčarju), je po letu 1889 polagoma izgubljalo tla pod nogami. Josip Frank, ki je Starčevičev program temeljito predelal in ga poskušal prilagoditi novi stvarnosti, je doktrino »očeta« hrvaške domovine spraval tako s habsburškim okvirom kot s političnim katolicizmom. *Pravaštvo* je odtlej lahko računalo na nove slovenske zaveznike — na narodnjake, ki so si oporo za svoje delovanje poiskali v cerkvi. Toda njihova najvplivnejša voditelja Ivan Šušteršič in Janez Evangelist Krek sta se povsem jasno zavedala, da je starčevičanska tradicija v hudi diskrepanci z idejami in tendencami politike množic, ki je postala značilnost 20. stoletja. *Slovenska ljudska stranka* je zato na Hrvaškem že kmalu — najkasneje v času *Reške resolucije* (1905) — začela podpirati Radičevo gibanje, ki sicer ni bilo izrecno katoliško, je pa razumelo *znamenja časa*.²²

Vpetost pravaške doktrine v mentalne strukture izumirajoče politike za elite se najbolj nazorno pokaže v leta 1893 objavljenem romanu *Urota Zrinsko-Frankopanska* Eugena Kumičiča, ki je Starčevičeve ideje populariziral v meščanskih, zlasti (pol)intelektualnih krogih.²³ Liki iz 17. stoletja so v tem tekstu prikazani kot nosilci aktualnih idej; sovražniki hrvaškega naroda pa so v času meščanov isti kot v dobi fevdalcev. Čas je očitno medij trajanja, ne sprememb...

Slovenski prostor je v *Uroti Zrinsko-Frankopanski*, ki jo je avtor zasnoval ob dovolj natančnem preučevanju (a vseskozi aprioristično tendencioznem interpretiranju) zgodovinskih virov, razglašen za del dežel hrvaške krone. Habsburžani seveda ne težijo k njihovemu povezovanju ali celo zedinjenju, saj se ravna po načelu *Divide et impera*. Osrednjim pozitivnim likom romana — zlasti nepokvarljivo idealističnemu Petru Zrinjskemu, ki navsezadnje ni pravi zarotnik proti cesarju, ampak ga v tak (tragični) položaj potisne brezskrupulozno ravnanje dvora Leopolda I. — niti slučajno ne pride na misel, da slovenske dežele niso poseljene s Planinskimi Hrvati (o katerih Pavao Ritter Vitezović še ni vedel nič). Kumičič si je *Uroto* zamislil kot politično poslanico v literarni obliki — vendar pa ni opazil, da je bil anahronističen že v *pravaškem* kontekstu, saj se ni zavedal daljnosežnih sprememb, ki jih je v starčevičanski tradiciji uveljavil Josip Frank.²⁴ Še mnogo bolj nesinhroniziran je bil pisatelj s časom srednjeevropskega sveta, ki se je po uveljavitvi konstitucionalizma in moderne gospodarske strukture v habsburški monarhiji nepovratno usmeril na ista pota kot Zahod.

Do takšnega sklepa na svoj način pripelje že primerjava *Urote* z natanko dvajset let starejšim »izvirnim historičnim romanom« Josipa Jurčiča *Ivan Erazem Tattenbach*. Tudi v tem tekstu gre za leposlovno tematizacijo zrinsko-frankopanskega komple-

²² I. GRDINA, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Ljubljana, 1999, 143, 144.

²³ Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, 249.

²⁴ *Isto*, 248.

ta. Slovenski pisatelj se zaveda, da je fevdalni svet nemoderen, zato o njem pripoveduje kot o nepovratno minuli preteklosti. Tudi njegovi junaki se ne morejo rešiti anahronističnosti. Političnim ciljem naslovnega lika avtor sicer odkrito priznava plemenitost, toda hkrati ga opisuje kot nepoboljšljivega lahkoživca in patološkega ženskarja. Ker zapelje kmečko lepotico, v katero je zaljubljen njegov pisar, prevarani služabnik cesarskim oblastem izda načrte Ivana Erazma Tattenbacha, s tem pa tudi plemenitega Petra Zrinjskega in dobromislečega Franca Kristofa Frankopanskega. Jurčič se je pri pisanju — podobno kot Kumičič — oprl na zgodovinske vire (močno se je naslanjal na ugotovitve mariborskega domovinoznanca Rudolfa Gustava Puffa²⁵), toda tendenca, ki jo je vpisal v roman, je povsem drugačna — antifevdalna. Modrokrvni gospod sploh ni sposoben krotiti svojih strasti; prav tako človeško ni dorasel izzivom najintimnejših čustev.²⁶ Njegov bridki konec je tako na neki način neizprosno logičen — medtem ko bi o kakšni tragičnosti težko govorili.

Josip Jurčič je roman slej ko prej doživljal kot meščansko epopejo: sprva je v tekstih, ki pripadajo temu žanru, tematiziral vzpon z delavnostjo in pametjo odlikujočih se »buržoajev«, pozneje pa je tudi že zaznal krizo njihovega sveta. Bil je pisatelj naroda, ki je izobrazbeno naglo napredoval (slovenski tisk je nagovarjal množice; mohorjanske povesti so pred prvo svetovno vojno dosegale naravnost fantastične naklade — čez 80.000 izvodov), medtem ko se je njegovo okolje dramatično moderniziralo. Fevdalci so v takšnem svetu v preteklost potopljena/potaplajoča se zgodba. Prihodnje rojeni se lahko nad njo navdušujejo, ne morejo pa se identificirati z njenimi junaki. Kumičič, ki je zgodovinski roman razumel kot živopisno kostumirano prisposodbo svoje sodobnosti, se je vsekakor močno oddaljil od takšne, v drugi polovici 19. stoletja dovolj moderne koncepcije pripovedne proze. Njegova *Urota* na koncu koncev ni bila ne verodostojna rekonstrukcija nekdanosti ne (post)romantično intonirana pripoved, temveč ideološka kritika in hkrati učbenik. Kot taka je — kljub skromni literarni veljavi (kar jo povezuje z Jurčičevim podlistkarskim *Ivanom Erazmom Tattenbachom*) — v času, ki mu je bila namenjena, odigrala svojo vlogo, pozneje pa je hitro postala okamenina dovršene preteklosti.

Pravaška zazrtost v starodavnost in Krešimirjevo oziroma Zvonimirjevo krono Slovencev ni mogla trajneje pritegovati. Čeprav se je nekaterim njihovim političnim prvakom nekaj časa zdelo, da jim morejo vsaj okruške slavne preteklosti, ki je bila tako zelo ljuba v romantiko in njene burne izrastke zazrtim duhovnim graditeljem 19. stoletja, »posoditi« jezikovno sorodni hrvaški sosedje, se je potem kmalu izkazalo, da v naglo modernizirajočem se svetu herojska pot do sedanosti sploh ni potreben pogoj za uveljavitev. Znameniti socialni darvinist Ludwik/Ludwig Gumplowicz, ki je deloval na graški univerzi, je Slovence še pred koncem 19. stoletja postavil za zgled nekoč zapostavljenega naroda, ki se s silovitim kulturnim razvojem skorajda hipoma dvigne na raven skupnosti s historično izpričano imenitnostjo (v smislu dinastij in velikašev).²⁷ Poleg tega hrvaška preteklost v primerjavi z nemško, italijan-

²⁵ J. VOŠNJAK, *Spomini*, 584, 585.

²⁶ Matjaž KMECL, *Rojstvo slovenskega romana*, Ljubljana, 1981, 80, 81.

²⁷ J. CVIRN, »Ludwik Gumplowicz in slovensko vprašanje«, *Celjski zbornik* 1993, 355-365.

sko in ogrsko (madžarsko) — pa tudi s češko — ni mogla veljati za posebej optimistično in navdihujočo: zgledi za ravnanje v sodobnosti so se začeli iskati drugje...

Nagli vzpon Srbije v začetku 20. stoletja je na Slovenskem oživil jugoslovanske vizije, ki so se zaradi srditih sporov med katoliškimi *staroselci* in pravoslavni *prisljeki* v banovini v obdobju *fin de siècle* zdele le malo več kot akademske vaje v slogu. Toda na vrata je trkal nov čas. *Reška resolucija*, ki je na translajtanskem bregu Kolpe in Sotle promovirala *novi kurz* sodelovanja med mnogimi poprej na smrt sprtimi hrvaškimi in srbskimi politikami, je tudi med Slovenci vzbujala upanje, da bo jugoslovanska ideja čez čas postala otipljiva stvarnost. Zaradi tega so se kratkovidni in za strateško mišljenje popolnoma nesposobni ljubljanski prvaki celo odrekli posebnim stikom z madžarskimi independentisti, ki so iskali zaveznike v Cislajtaniji.²⁸ Kljub bridkim razočaranjem, ki so jih prinesli poskusi sporazumevanja med zagovorniki *novoga kurza* v banovini in Dalmaciji ter italijansko iredento na račun Slovencev — tem je zaneseni Ante Tresić Pavičić v imenu svojih rojakov celo obljubljal odstop dela hrvaške obale, če bi se odpovedali Trstu v korist savojske kraljevine, s katero so se najdržnejši hrvaški politiki po vsej sili trudili skleniti protiaustrijski dogovor²⁹ —, je bila brezpogojna jugoslovanska usmeritev zlasti med liberalci na Kranjskem in v Primorju iz dneva v dan močnejša. Pritisk Nemcev se je zdel prehud, da bi bilo mogoče sploh pomisliti na iskanje kakšne druge rešitve...

Na Hrvaškem je ob zori novega stoletja vse bolj prihajalo do izraza spoznanje, da stare paradigme ne vodijo k zaželenim ciljem. Anteju Starčeviću in njegovim pristašem je resda uspelo z idejo državnega prava zaposliti vso politiko v banovini (ter njen dovršen del v Dalmaciji in Istri) — celo nasprotniki *pravaških* nazorov so se morali ukvarjati z njenimi *večnimi temami* (na kar kaže znanstveni opus Nikole pl. Tomašića, ki je bil poslednja velika osebnost madžaronske politike v Zagrebu) —, toda zaradi tega ni prišlo do bistvenega izboljšanja položaja. Neredki Slovenci so s tesnobo v srcu opazili, da je v »troedini kraljevini« izjemno velik razkorak med vztrajno ponavljanimi patriotskimi gesli in vsakdanjo prakso. Tako sta Janez Trdina in Josip Vošnjak pretresena ugotavljala, da je nemščina med hrvaškimi rodoljubi neverjetno popularna. Prvi je zapisal: »V graščinah in bogataških hišah se šopiri nemščina, da je groza. Sosebno gospe in gospodične žlobudrajo po nemško med sabo in z vsakim izobraženim človekom. Mnoge pismenega hrvaškega jezika niti ne poznajo. [...] Slovanskega rodoljuba pa žali in boli, da točaji in drugi sluge [v gostilnah] često ne znajo hrvaški. Z vsakim gostom hočejo švabčariti in hrvaški rodoljubi mirno gledajo to nesposobnost in sramoto.«³⁰ Drugi pa je tik pred smrtjo — leta 1911 — pribil: »Nemilo pa me je dirnilo, ko sem [ob koncu 19. stoletja] slišal iz ust hrvatske inteligence, zlasti krasnega spola, toliko nemškega žlobudranja, da še v Ljubljani ne toliko. Upam, da je Zagreb zdaj že bolj naroden in da tudi v jezikovnem oziru kaže, da je res stolica hrvatskega in ne tujega naroda.«³¹

²⁸ Janko PLETERSKI, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor, 1981, 84, 85.

²⁹ *Isto*, 97.

³⁰ Janez TRDINA, *Izbrano delo I*, Ljubljana, 1971, 322, 323.

³¹ J. VOŠNJAK, *Spomini*, 507.

Slovenci, ki so se kot moderen narod oblikovali ob zavesti o jezikovni identiteti, so imeli seveda popolnoma drugačne nazore o prioritetah v javnem življenju kot Hrvatje. Standardne (tipske) predstave o zglednosti in slabostih so se pri enih in drugih precej razlikovale. Hrvatom nemščina po letu 1867 ni bila emblem ogrožajoče tujščine, ampak simbolno znamenje vključenosti v srednjeevropski civilizacijski krog. Dovolj različni sta bili tudi politični in siceršnji kulturi na obeh bregovih Kolpe in Sotle. *Pravaške* interpretacije zgodovine so pri delu hrvaške elite vodile k oblikovanju kompleksa večvrednosti v razmerju do Slovencev. Medtem ko so ti v svojem duhovnem prostoru zatrli vsak kritičen glas o edinih slovanskih sosedih (in potencialno najbližjih zaveznikih) — Janez Trdina npr. ni mogel dokončati objavljanja svojih zapisov o Slavoniji, ker se je dotaknil kočljivega vprašanja »ljudske medicine« oziroma splavov³² —, so se na translajtanski strani Kolpe in Sotle razmeroma pogosto slišale omalovažujoče sodbe o mejaših na severozahodu. Na Hrvaškem se je ponekod pojavil (in sčasoma precej razširil) občutek vsesplošne superiornosti v odnosu do Slovencev. Slednjim se ni več priznavala »izvrstnost«, ki jim jo je leta 1860 v razširjenem *Reichsratu* pripisal »vladika djakovski« Josip Juraj Strossmayer.³³ Značilno se zdi, da je bila slovenščina kot razpravljalni jezik izgnana celo iz publikacij *JA-ZU*. Fizik Simon Šubic je zato prenehal sodelovati z zagrebško akademijo.³⁴

V *pravaških* krogih uveljavljeni pogled Hrvatov na Slovence iz *ptičje perspektive* je kot nekakšna mentalna usedlina ostal živ tudi pri nekaterih politikih, ki so se oddaljili od najtrših postulatov starčevićanske ideologije. Frano Supilo je npr. odkrito napadal slovenski knjižni jezik kot povsem odvečen. Podobno mnenje je pred letom 1918 izražal celo Josip Smodlaka, ki je po vsej pravici užival sloves južnoslovanskega Gambette.³⁵ (Le posebej senzibilen umetnik Antun Gustav Matoš, ki se je političnonazorsko prišteval k *pravašem*, je zagovarjal samostojnost slovenskega jezika. Težnja po lingvalni uniformnosti na Slovanskem jugu se mu je zdela kulturno škodljiva.³⁶) Zato ni čudno, da je Ivo Šorli, ki je živel med Hrvati v Istri, tik pred prvo svetovno vojno ugotavljal, da nekritično slovensko naslanjanje na jugovzhodne sosede nima nobenega pravega smisla. Zapisal je:

»Živim med Hrvati in prihajam [vse] bolj do prepričanja, da ali-ali, to je: ali se odločimo, da se Slovenci popolnoma pogreznemo vanje, ali pa pustimo lepo vse 'hrvatenje', ki nima, dokler hočemo Slovenci obdržati lastno individualnost, skoro res nobenega smisla. [...] [N]as nobeden zaveden Hrvat kot Slovencev noče. Kot za take, kot za Slovence-Kranjce[,] se noben inteligenten Hrvat za nas ne zanima in nima tudi nobeden simpatij za nas. Večjega preziranja naše kulture nisem našel niti v srcu Nemca ali Italijana, in kar je na vrhu tega omalovaževanja, je fraza... Nekdaj je i mene to jezilo, zdaj čisto nič ne, ker stvar razumem. Razumem, da pridemo zanje

³² J. TRDINA, *Izbrano delo*, 362, 363.

³³ *Novice*, 3. X. 1860, 322.

³⁴ Lavo ČERMELJ, »Simon Šubic (1830-1903)«, v: Albert STRUNA, *Naši znameniti tehniki*, Ljubljana 1966, 200.

³⁵ I. GRDINA, *Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860—1918*, Ljubljana 2003, 229.

³⁶ »Odgovori na anketo. A. G. Matoš, Zagreb«, v: *Veda III*, 103, 104.

v pošteve samo kot del njihovega naroda odnosno kot bodoči Hrvati... Toda tudi potem bodo pretekla še stoletja, predno jim bomo bivši Slovenci enakovredni: vedno še jim bomo, kar so bili n. pr. Makedonci pristinim Helenom: semibarbari, vedno bomo še — planinski Hrvati, 'Gorjani', zato, ker bo naš jezik še vedno okoren in bo žalil njih ušesa, vajena sladke njihove govornice, morda tudi zato, ker bomo n. pr. močnejši v socialni borbi.³⁷

Kljub jasnemu zavedanju, da v banovini, na Reki, v Dalmaciji in južnem delu Istre ni posebno veliko ljudi, ki bi želeli *enakopravno* sodelovanje med kulturno raznolikimi skupnostmi na Slovanskem jugu, so Slovenci ohranili apriorno naklonjenost do svojih sosedov, ki se je vzpostavila v zlatih časih vladike Strossmayerja in Janeza Bleiweisa.³⁸ Toda Fran Saleški Finžgar je avgusta 1913 na IV. katoliškem shodu v Ljubljani, ki so se mu prvič pridružili tudi Hrvatje, odločno terjal jezikovno reciprociteto. Na medsebojnem spoštovanju temelječa enakopravnost je bila po njegovi sodbi *conditio qua non* za uspešno sodelovanje. Asimilativni koncepti zedinjanja so čedalje bolj postajali domena čisto določenih politično-nazorskih krogov oziroma skupin, ki pa niso mogle računati na prevlado. Liberalno usmerjeni Fran Ilesič, ki se je v času *la belle époque* kot predsednik *Slovenske matice* (1907—1914) najbolj goreče zavzemal za oživitev ilirskih vizij, je kmalu naletel na ostro nasprotovanje. Še posebej energično je proti njegovim idejam o postopnem in nenasilnem oblikovanju skupnega knjižnega jezika Južnih Slovanov³⁹ (le znanstveniki bi po njegovi sodbi morali takoj pristati pri srbsko-hrvaškem idiomu) nastopil Ivan Cankar.

Ob vsem tem pa ne gre pozabljati še nečesa: v očeh mnogih Slovencev se je središče prizadevanj za sodelovanje na slovanskem jugu tik pred prvo svetovno vojno že pomaknilo onstran črno-žoltih mejnikov. Srbija, ki je v krvavih spopadih z osmanskim imperijem in Bolgarijo v letih 1912—1913 izbojevala velike zmage, se je idealistom začela kazati kot realni temelj za uresničitev najdrznejših sanj o reviziji balkansko-srednjeevropskega političnega zemljevida. Kralj Peter Karadjordjević, ki si je zaradi svoje neavtoritarnosti hitro pridobil sloves ne samo ustavnega, ampak tudi demokratičnega vladarja, je več Slovincem že pred sarajevskim atentatom poslal visoka odlikovanja in tako demonstriral zanimanje za njihovo politično in kulturno dejavnost. Prav tako so se posamezni pripadniki srbske elite (npr. kragujevski župan Jovan Jovanović) začeli učiti Prešernovega jezika.⁴⁰ To je bilo v popolnem nasprotju z obsodbami, ki so jih nad njim izrekli nekateri hrvaški snovalci Jugoslavije. (Svojih misli tudi med prvo svetovno vojno niso bistveno spremenili⁴¹). Kljub temu pa

³⁷ „Odgovori na anketo. Dr. Ivo Šorli, Pula“, v: *Veda* III, 98, 99. Ponekod se je hrvaški večvrednostni kompleks nasproti Slovincem razširil tudi med preproste ljudi; prim. Ruda JURČEC, *Skozi luči in sence I*, Ljubljana, 1991, 57, 58; 134.

³⁸ Slovenci so zlasti v Bosni in Hercegovini močno podpirali interese katoliških Hrvatov in pogosto tudi delovali v njihovih društvih. Prav tako opazen je bil njihov delež v tamkajšnji cerkveni hierarhiji. Prim. Marjan DRNOVŠEK, „Slovensko omizje v Sarajevu“, v: J. CVIRN (ur.), *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1884—1899*, Ljubljana 2003, 295, 296.

³⁹ Fran Ilesič, ki se je odlikoval z izjemno delavnostjo, je bil velik zagovornik projekta *Jugoslovanske enciklopedije*. O njenem snovanju je leta 1912 poročal v *Letopisu Matice slovenske*.

⁴⁰ Ivan HRIBAR, *Moji spomini I*, Ljubljana, 1983, 226, 227.

med Slovenci nikoli ni bilo tolikšne prosrbske vneme kot med posameznimi Hrvati (zlasti v Dalmaciji); v prostoru med Vzhodnimi Alpami in Jadranom ni bilo npr. nobenega člana organizacije *Ujedinjenje ili smrt*. Celo Endlicherjev koncept sodelovanja mladine na Slovanskem jugu, ki je zaradi svoje konspirativnosti in realističnosti v veliki meri ostal neznan črno-žoltim oblastem, se je — vsaj v organizacijskem smislu — omejeval na prostor habsburške monarhije.⁴² Diference med posameznimi političnimi entitetami so namreč bile komaj premostljive že v okviru Avstro-Ogrske (Cislajtanija, Translajtanija, Bosna in Hercegovina), na osrednjem in vzhodnem Balkanu pa so se samo še stopnjevale oziroma povečevale.

Za razlike med kulturama sosedov ob Kolpi in Sotli je značilen podatek, da je slovenski liberalni prvak Valentin Zarnik (ki je izšel iz najrevnejših slojev ljubljanske okolice) nekoč na obisku v *findesièlovskem* Zagrebu hrvaški eliti dovolj ostro očital nebrižnost za ljudstvo.⁴³ Kritika je naletela na gluha ušesa — vendar se je pozneje izkazala za točno: ob uveljavitvi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice za polnoletne moške na Hrvaškem (po ustanovitvi Kraljestva/Kraljevine SHS) so dotlej najmočnejša politična in kulturna gibanja čez noč postala pravcati palčki.⁴⁴ Ob glasovalnih skrinjicah so njihove prvake zasenčili Radičevi agraristi, na poljanah duha pa marksisti z Miroslavom Krležo na čelu. Potemtakem je bilo oblikovanje jugoslovanske države na Hrvaškem za marsikoga travmatično ne samo zaradi zunanjepolitičnih razlogov, tj. začrtanja meja, ki se niso skladale s kolektivnimi predstavami o pravičnosti (podobno je bilo na Slovenskem), ampak tudi zaradi velike menjave elit v javnem življenju. Silovita radikalizacija stališč pri dedičih usmeritev, ki so se zdele perspektivne pred letom 1918, je bila potemtakem povsem logična. Še zlasti zato, ker se Beograd ni zavedal vseh posledic hipne modernizacije politike, ki je odprla vrata strankam množic (Svetozar Pribičević in njegovi somišljeniki pa so ob rojstvu Jugoslavije celo mislili, da bo velika sprememba Hrvate preobrazila v maso, ki jo bo lahko voditi bodisi z demagoškimi gesli bodisi z zastraševanjem⁴⁵).

⁴¹ Politiki iz »troedine kraljevine« so pred prvo svetovno vojno s svojimi sodbami močno vplivali na zelo neugodno pisanje R. W. Seton-Watsona o Slovincih (na kar se je v goriški *Vedi* kritično odzval Bogumil Vošnjak). Tudi po izbruhu spopadov se sprva v glavah nekaterih hrvaških prvakov ni dosti spremenilo. Tako je Frano Supilo 24. junija 1915 na sestanku *Jugoslovanskega odbora* energično nasprotoval izdaji spomenice o Slovincih. Izjavil je: »[Z]a Hrvate imajo Velike Sile još smisla, a šta se tiče Slovenaca, sve je svršeno.« Med prvo svetovno vojno je tudi Vinko Krišković, ki je kot univerzitetni profesor in politik deloval v Zagrebu, podcenjevalno dejal: »Dok Hrvati imaju nešto, Slovenci nemaju ništa.« Prim. Bogumil VOŠNJAK, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, Ljubljana-Beograd-Zagreb 1928, 55; 137.

⁴² Prim. J. HORVAT, *Pobuna omladine 1911—1914*, Zagreb, 2006, 268-271.

⁴³ J. VOŠNJAK, *Spomini*, 507.

⁴⁴ *Stranka prava* (frankovci), ki je bila dotlej opazen element političnega spektra v »troedini kraljevini«, je 29. oktobra 1918 celo napovedala svojo razpustitev, saj je čutila, da v novih razmerah ne bo mogla delovati. Prim. Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989, 309. Paradoks svoje vrste je, da je konec prve svetovne vojne »pokončal« tisto stranko, ki je dotlej pokazala največjo sposobnost prilagajanja širšemu srednjeevropskemu okolju. Josip Frank se je med vsemi hrvaškimi politikami brez dvoma odlikoval z najglobljim razumevanjem konstelacij in premikov v avstro-ogrski monarhiji; motil se je le glede možnosti vpliva zunanjih faktorjev na podonavski prostor. Njegovi nasledniki so vsekakor bili mnogo manjšega formata.

⁴⁵ Prim. Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972, 30 in dalje.

Ob dramatičnem porajanju Jugoslavije v plamenih in vihrav prve svetovne vojne so se Slovenci že zavedali, da je njihovo razumevanje sveta precej drugačno kot tisto, ki prevladuje pri Hrvatih (in Srbih). Oton Župančič je leta 1917 v *Ljubljanskem zvonu* zapisal:

»Slovenu, ki se v ljuti borbi za svoj narodni obstoj ni mogel opirati na preteklost, je vcepila dolgotrajna izkušnja trdno in zlahtno prepričanje, da je preteklost samo en del, žalostni del njegove historije, in da je prav bodočnost ona polovica, do katere ima sam še moči in vpliva. Kakor je bila nekoč vsa pretekla historija — bodočnost, ki jo je bilo treba šele ostvarjati, tako se nam kaže tudi danes zgodovina našega naroda v obliki teženj, hotenja in ciljev, bolj ali manj jasno očitanih, s smerjo v bodočnost. Historizem v smislu preteklosti more zadovoljiti samo nasičene narode, ki se jim ni več treba boriti za svojo usodo, ali otopele, ki so izgubili vero v svoje ideale. Mi pa gledamo v bodočnosti veseli in častitljivi del svoje historije.

Morda bomo Slovenci Hrvatom in Srbom dragoceni ravno zavoljo svoje 'nehistoričnosti', neobveznosti nasproti preteklosti, zaradi nepreobloženosti z nadležno staro šaro, ki se drži vedno tudi življenja vrednih tradicij. Nimamo Dušanov in Krešimirov, zato pa nam tudi ne zaslanjajo pogleda v carstvo bodočnosti, nam ne zastavljajo pota v sveto mesto bratstva in svobode. S tega vidika smo v Jugoslaviji Slovenci najnaprednejši in najmodernejši element.«⁴⁶

Značilno je takšne misli izrekel literarno izjemno močan pesnik, ki se je trudil misliti tudi politično. Župančičeva beseda je imela v slovenskem javnem prostoru veliko težo. Dejstvo, da ni prihajala iz ust politika, ji na nobenem sektorju življenja ni odvzemalo pomena. Prav nasprotno: sodbe literatov, ki so bili v 1. polovici 20. stoletja sprejemani kot glasniki narodov, so odmevale dlje in močnejše kot mnenja iz dneva v dan bolj demagoških parlamentarcev in ljudskih govornikov.

Za Srednjo Evropo v času meščanov običajni spoj med politiko in kulturo (ki sicer nobeni od njiju ni dokončno jemal določene stopnje avtonomije) se je pri Slovencih obdržal tudi med prvo svetovno vojno in po njej. Velike programske zamisli so se praviloma izrekale najprej v krogu *vitezov peresa*. Ideje samostojne slovenske države tako po letu 1920 nista po naključju promovirala dva literata — Anton Novačan in Božo Vodušek.⁴⁷ Značilno se zdi, da sta se oba med ljudmi najprej uveljavila kot umetnika besede; njun politični angažma je prišel šele potem, ko sta si v javnem prostoru že ustvarila *ime*... Pozneje, leta 1939 in 1940, so slovenski *vitezi peresa* pomembno posegli tudi v zglajevanje političnih napetosti med Ljubljano in Zagrebom (po oblikovanju Banovine Hrvatske), ki so bile posledica različnih strategij uveljavljanja narodnih interesov v kraljevski Jugoslaviji (od leta 1925 dalje). Pisatelji so februarja in marca 1940 začeli otopljevati poprej izrazito neharmonične odnose

⁴⁶ Dela Otona Župančiča IV, Ljubljana, 1970, 68, 79. Podoben je bil tudi pogled uradne Srbije. Regent Aleksander je aprila 1916 v Londonu Slovence označil za najkulturnejši del Južnih Slovanov. Predsednik srbske kraljevske vlade Nikola P. Pašić pa je v intervjuju za *The Times* v tistem času dejal, da so Slovenci potrebni bodoči skupni državi, da ta ne bo več balkanska, ampak zahodnjaška in evropska. Prim. Bogumil VOŠNJAK, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, Ljubljana, 1928, 117, 118.

⁴⁷ Prim. Janko PRUNK, *Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*, Ljubljana 1986, 72, 73; 212-218; I. GRDINA, *Preroki, doktrinariji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja*, Ljubljana 2005, 62-91.

med narodnima prvakoma — predsednikom senata Antonom Koroščem in podpredsednikom ministrskega sveta Vladkom Mačkom.⁴⁸

Prav tako ni naključje, da so na Slovenskem v odporu proti okupatorjem med drugo svetovno vojno veliko vlogo odigrali literarni ustvarjalci, glasbeniki in slikarji. Njihove stvaritve so kmalu presegle golo mobilizacijsko vlogo oziroma poslanstvo (Rado Simoniti se je lotil celo komponiranja uporniške opere⁴⁹). V Beli krajini, ki so jo po kapitulaciji Italije skoraj ves čas kontrolirale partizanske enote, sta že leta 1944 zaživela tako *Slovensko narodno gledališče* kot *Znanstveni inštitut*.

Po drugi svetovni vojni se je odpor proti socialistično-komunističnemu projektu in proti historičnomaterialističnemu determinizmu, v katerem je režim maršala Tita skušal najti tako svojo legitimnost kot praktično utemeljitev, najprej in najmočnejše artikuliral v kulturi oziroma med intelektualci. Da bo tako, je Edvarda Kardelja že novembra 1944 posvaril sam Stalin, ki je menil, da je inteligenca malih narodov v resni revolucionarni akciji popolnoma neuporabna.⁵⁰

Na poti do neodvisne Slovenije je bila potem nespregledljiva vloga kroga *Nove revije*, ki je najprej podala konsistentno kritiko antimodernih tendenc v jugoslovanskem toku marksistične ideologije, nato pa je odločilno pripomogla k definiranju poti iz klasičnega boljševiskega političnega monizma in skrbno nadzorovanega kardeljanskega pluralizma samoupravnosocialističnih interesov. Ti premiki so že presegle nacionalni pomen; Zoran Djindjić je v zvezi z njimi celo ugotavljal, da se je središče liberalnih in demokratizacijskih tendenc v Jugoslaviji iz Beograda preselilo na skrajni severozahod države.⁵¹ Točnost takšne diagnoze so potrjevale tudi objave tekstov nekaterih uglednih kritikov socialističnega režima iz Srbije in Hrvaške v *Novi reviji* (npr. Vlada Gotovca).

Tudi v neodvisni Sloveniji so kulturniki ohranili pomembno vlogo v praktično vseh debatah o javnih rečeh. Srednjeevropska personalna unija med pisateljem in politikom v času sinhronizacije sveta med Baltikom in Jadranom z aktualnimi paradigmami Zahoda nikakor še ni romala na smetišče zgodovine; prav nasprotno: z Václavom Havlom (in v Sloveniji z Rudijem Šeligom) je v letih propada socialističnega *drugega sveta* doživela pomembno revitalizacijo.

Precej drugačno je bilo stanje na Hrvaškem: čas vidnejših umetnikov, katerih mnenja so imela politično težo, se je razmeroma kmalu iztekel pri vseh političnih usmeritvah.⁵² Tudi pri *pravaših*, ki so se v začetku 20. stoletja še lahko pohvalili z njimi, so *vitezi peresa* izginjali iz prvih vrst. Celo Isidor Kršnjavi, ki je nekaj časa z virtuosno spretnostjo zamenjeval med seboj sprte politične tabore, se že pred prvo

⁴⁸ Prim. France KOBLAR, *Moj obračun*, Ljubljana, 1976, 144-146.

⁴⁹ Jože SIVEC, *Opera skozi stoletja*, Ljubljana 1976, 505, 506.

⁵⁰ Edvard KARDELJ, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, Ljubljana-Beograd 1980, 71, 72.

⁵¹ Zoran ĐINDIĆ, *Enotnost ali svoboda*, *Nova revija* VII, 1988, št. 78/79, 1547.

⁵² Zdi se, da so le izjemni oziroma prelomni časi — npr. prva svetovna vojna — umetnike onstran Kolpe in Sotle ponovno postavili v položaj glasnikov naroda oziroma države (conte Ivo Vojnović in Ivan Meštrović sta se profilirala kot pomembna duhovna stebra Jugoslavije).

svetovno vojno ni mogel več pohvaliti s posebnim vplivom v javnem življenju. Še toliko manj se je slišal glas premoženjsko in politično neeksponiranih kulturnikov.

Umetniki so na Hrvaškem imeli že pred letom 1914 približno takšno vlogo v javnem življenju kot na evropskem zahodu po zatonu romantike (Benjamin Disraeli je bil izjema, ne pravilo!). Zaznavna je samo ena posebnost, ki jo je leta 1913 ob negodovanju nad sicer dovolj uspešnim opernim šefom Srečkom Albinijem detektiral intendant zagrebškega gledališča Vladimir Treščec Branjski: »[S]pominjemo da smo Hrvati uvijek bili takvi da smo nabacivali blatom naše najuvažnije narodne junake, a slavili smo ih tek onda kada je tudi svijet u njima počeo slaviti ono što mi u našoj kratkovidnosti nismo opažali.«⁵³

Tako publika kot ustvarjalci kulturnih okolij, ki se ne morejo pohvaliti z veliko kvantitativno močjo, jamstvo za kvaliteto pogosto iščejo v internacionalni odmevnosti umetniških kreacij in njihovih avtorjev. Strah pred provincializmom jim je imanten — kar je znamenje njihove ranljivosti in pomanjkanja recepcijske »kritične mase«. Toda umetniška kakovost dejansko ni v nikakršni vzročno-posledični zvezi z uspehom pri publiku: ta lahko pride tudi po avtorjevi smrti (kar se je na Hrvaškem zgodilo npr. z romanom *U registraturi* Anteja Kovačića ali z opusom Vladimira Vidrića). Kulture, ki so bile v 20. stoletju zaradi velikih političnih prelomov izpostavljene radikalnim menjavam elit (v Evropi gre zlasti za tiste na prepisnem prostoru vzhodno od Zahoda), so tako rekoč obsojene na posmrtno rehabilitacijo svojih velikanov, saj so se »običajni« kanonizacijski procesi neredko zatikali in zaustavljali — tako zaradi ideološko-politične ihte kot zaradi orgij *nouveau riche*.⁵⁴

Na Hrvaškem se je klasični srednjeevropski pisatelj-politik pojavljal le v posameznih obdobjih oziroma v okviru nekaterih miselnih tokov (ilirizem, strossmayerjevsko narodnjaštvo, pravaštvo, postmoderna liberalizem s socialno noto). Javno življenje je bilo zaradi zgodovinskih okoliščin mnogo bolj poudarjeno segmentirano oziroma jasno sektorizirano kot na Slovenskem. Politika je vse do leta 1918 ostala domena ozke elite, zato ni bila odvisna od apel(iranj)a na množice. Kultura, ki je potrebovala publiko, je imela več možnosti za uspeh, če se ni izpostavljala z jasno nazorsko profiliranostjo (strankarsko najbolj angažirani pisatelji — kot npr. Ante Tresić Pavičić — so zato le redko beležili recepcijske trijumfe že za življenja). Po nagli uveljavitvi splošne volilne pravice za moške pa so politični prvaki sami nagovarjali množice. Več kot zgolj na pol slepi ljudski tribun Radić je pri tem pokazal naravnost virtuozno spretnost: zavedal se je, da v okolju, ki se ne more pohvaliti z visoko stopnjo pismenosti, največ opravi živa beseda. Zato je med ljudi pošiljal preproste agitatorje, ki so kot biblični preroki in apostoli križarili od vasi do vasi ter oznanjali evangelij kmečke »pravice«.⁵⁵

Značilno (pro)komunistična levica, ki so jo ne posebej diskretno podpirali razmeroma številni uveljavljeni intelektualci in sugestivni umetniki — na čelu z Miro-

⁵³ Nedjeljko FABRIO, *Maestro in njegov šegrt*, Zagreb 1997, 465.

⁵⁴ Na Hrvaškem je to še posebej očitno ob umeščanju opusa Milana Begovića v nacionalni kulturni kanon, na Slovenskem pa se podobna vprašanja razpirajo ob pesništvu Franceta Balantića in Ivana Hribovića.

⁵⁵ Prim. Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb, 2003, 86.

slavom Krležo in Augustom Cesarcem —, po veliki demokratizaciji hrvaškega političnega prostora v prvih letih Kraljestva/Kraljevine SHS⁵⁶ ni doživela večjega uspeha. Razumniki so pač bili (ne glede na občasno pomembno vlogo v boljševiško intoniranem marksističnem gibanju) zgolj njegovi emblemi in sopotniki; odločilno besedo so imeli *poklicni revolucionarji*. Spor o prostovoljnosti oziroma nujnosti *partijnosti* umetniške ustvarjalnosti in znanosti na politični levici — ki ni bila tudi artistična, saj ni šlo za prepir o avantgardistično koncipiranih estetskih teorijah in praksah — je to pokazal zelo nazorno. Dejansko niti Miroslav Krleža, ki je užival velik ugled ne samo med svojimi rojaki, ampak tudi drugod (med Slovenci so njegovo delo še posebej cenili Anton Novačan, Bratko Kreft, Juš Kozak, Josip Vidmar in Oton Župančič⁵⁷), ni mogel uveljaviti avtonomnosti lastnega mišljenja in pobud, čeprav je bil prekaljen in po drugi svetovni vojni neznansko slavljen kot malone vzoren levičar.⁵⁸ Po objavi *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* je komaj ohranil minimum osebnega dostojanstva in je lahko iz CK ZKH po mučnem pogovoru z maršalom Titom sam odstopil, ni pa mu bilo treba tudi preklicati svojega podpisa pod politično precej pohleven kulturniški dokument.⁵⁹ Tudi podatek, da je napete odnose med Krležo in zmagovitimi komunisti neposredno po drugi svetovni vojni urejeval tedaj še zgolj partijski sopotnik Josip Vidmar (ki je pozneje podobno vlogo odigral tudi pri rehabilitaciji nazorsko povsem drugače usmerjenega dirigentskega vlemojstra Lovra pl. Matačića⁶⁰), pričuje o tem, da intelektualci in umetniški ustvarjalci na levem bregu Sotle tudi po letu 1945 niso imeli nič večje vloge pri konfiguriranju javnega prostora kot med obema svetovnima vojnoma. Molk, v katerega je bila pahnjena Hrvaška po zatrtju svoje politične pomladi leta 1971, je bil zaradi tega še bolj zlovešč in bolj leden.

Ob sklepu sumarnega kulturnozgodovinskega orisa slovensko-hrvaških odnosov je mogoče reči, da so se le-ti strukturirali in stabilizirali že v času pred prvo svetovno vojno. Kulturi na obeh straneh Kolpe in Sotle sta pozneje samo povečevali medsebojno izmenjavo, po neuspehu Ilešičevega neolirističnega koncepta pa si nista več prizadevali, da bi se medsebojno dopolnjevali in prežemali. Zagreb je kot največje

⁵⁶ Celo Vladko Maček, ki je bil oster kritik stanja v kraljevski Jugoslaviji, o njenih prvih korakih v regulaciji volilne pravice in njenem apliciranju piše pozitivno. *Isti, Memoari*, 85.

⁵⁷ Krležev sloves med Slovenci je še posebej utrdil natis njegovih *Balade Petrice Kerempuha* pri *Akademski založbi* v Ljubljani leta 1936. Skladatelj Marjan Kozina se je kmalu — še preden je druga svetovna vojna zajela jugoslovansko kraljevino — lotil uglasbitve verzov iz te knjige.

⁵⁸ Krleža je bil v komunističnem režimu dejansko institucija. Svoj predvojni literarni opus je po letu 1945 nadgradil z le malo novimi deli. V zagrebških umetniških krogih je bil znan kot soprog »kraljice Hrvata« (kakor so marsikje ironično imenovali njegovo ženo).

⁵⁹ Mika TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1990, 93. Medtem ko je v Sloveniji pritisk titoističnega režima v kulturi po velikih čistkah ob koncu druge svetovne vojne (tedaj je bil justificiran celo invalidni pisatelj Narte Velikonja) kljub posameznim ideološkimi »ledenim dobam« polagoma popuščal, se je na Hrvaškem zaostroval ter enega od vrhuncev dosegel v času Stipeta Šuvarja, ki je leta 1974 postal sekretar za prosveto in kulturo Socialistične republike Hrvaške. Marca 1984 je bila pod njegovim patronatom v jugoslovanski javni prostor lansirana *Bela knjiga*, ki naj bi registrirala vse protisocialistične tendence v kulturi.

⁶⁰ Josip Vidmar in Lovro pl. Matačić sta bila dobra znanca že pred drugo svetovno vojno. Prim. J. VIDMAR, *Obrazi*, Ljubljana, 1985, 211.

mesto v zahodnem delu tako kraljevske kot socialistične Jugoslavije odigral pomembno vlogo pri razmahu slovenskega slikarstva že kmalu po prvi svetovni vojni (saj se je lahko pohvalil z likovno akademijo).⁶¹ Časi, ko je Isidor Kršnjavi v imenu klasičnega pojmovanja lepote vzvišeno odklanjal Jakopičevo, Groharjevo, Jamovo in Sternenovno impresionistično umetnost,⁶² so se hitro preselili v preteklost... Sicer pa je že Ivan Meštrović pri svojih prvih korakih v javnost ob zori 20. stoletja znal najti ploden stik s svojimi vrstniki z drugega brega Kolpe in Sotle, ki so prisegli na geslo *Iz naroda za narod (vesnani)*.

Prav tako ne gre spregledovati, da je zagrebška opera v več obdobjih delovala kot nekakšno izložbeno okno najiminitnejših slovenskih pevcev (Josip Križaj, Rudolf Bukšek, Josip Rijavec, Josip Gostič, Mario Šimenc, Ivan Francl, Noni Žunec, Josip Šutej). Pino in Pia Mlakar sta kot koreografa veliko pripomogla k umetniškemu zmagoslavju češko-hrvaškega skladatelja Frana Lhotke (*Đavo u selu, Luk, Balada o jednoj srednjekovnoj ljubavi*). Na drugi strani se je v Ljubljani začela velika kariera Zinke Kunc Milanov in ponovni vzpon Lovra pl. Matačića (po drugi svetovni vojni).⁶³ Zlata Gjurgjenac je bila ena najmarkantnejših primadon osrednjega — in dolgo časa edinega — slovenskega opernega odra.⁶⁴ Prav tako ni nepomembno, da je v Ljubljani leta 1932 doživela krstno izvedbo opera *Adel i Mara* Mascagnijevega splitskega učenca Josipa Hatzeja. Tako je bila na najboljši mogoči način nadgrajena tradicija, ki se je vzpostavila že v čitalniški dobi, ko so bila dela Ivan pl. Zajca pogosto na sporedih slovenskih (glasbenih) odrov, zborovske pesmi Benjamina in Gustava Ipavca pa so odmevale tudi na Hrvaškem.

Pri tem pa je vendarle treba poudariti, da medsebojna recepcija ni bila povsem uravnotežena. Slovenci, ki so se od konca prve svetovne vojne do propada socialistične Jugoslavije v šolah vsaj v temeljnih potezih seznanili z jezikom svojih sosedov na jugovzhodu, so bili od medsebojnih stikov bolj obogateni. Mogli so vzpostaviti neposredno in osebno — celo intimno — zvezo s hrvaško literaturo. Onstran Kolpe in Sotle so bili ljudje pri recepciji sosednje književnosti mnogo bolj navezani na prevode (njihovo število je močno naraslo zlasti v začetnih fazah razpadanja socialistične Jugoslavije).⁶⁵

Slovenska in hrvaška kultura sta se razvijali druga ob drugi — v skladu s svojo notranjo močjo in vizijami prihodnosti. Opazne diference, ki so se v 19. stoletju pojavile med njima, niso bile posledica *narcisoidnega gojenja drobnih razlik*, ampak

⁶¹ Odnos do zagrebške akademije pa ni bil samo pozitiven; neposredno po prvi svetovni vojni je hrvaška metropola nekaterim umetnikom na Slovenskem veljala za trdnjavo likovnega konservativizma. Prim. Marjan MUŠIČ, *Novomeška pomlad*, Maribor 1974, 141 in dalje.

⁶² Isidor KRŠNJAVI (priređila Katica Čorkalo), *Listovi iz Slavonije. Članci*, Vinkovci, 1995, 313-319.

⁶³ Prim. Anton KOLAR, *Poem ekstaze*, Radovljica, 1990, 92.

⁶⁴ Zlata Gjurgjenac je leta 1950 prejela *Prešernovo nagrado* kot najvišje priznanje za umetniške dosežke na Slovenskem, prav tako pa je kot pevska pedagoginja pripomogla k razmahu operne reprodukcije v Ljubljani. Sledilo ji je še več drugih na Hrvaškem rojenih solistov.

⁶⁵ »Kataloški« pregled slovensko-hrvaških stikov na kulturnem področju je dosegljiv v četrtem zvezku *Enciklopedije Slovenije*, Ljubljana, 1990, 71-80. Kljub izčrpnosti pa manjkajo podatki o znanstvenikih, ki so se uveljavili v eksaktnih znanostih (npr. Fran Kogoj in Zvonimir Devidé).

drugačnih razmer na levem oziroma desnem bregu Kolpe in Sotle. Kultura nikoli ni postala generator občasnih nerazumevanj med Slovenci in Hrvati. Tudi potencirati jih praviloma ni hotela.⁶⁶ Prav nasprotno: poskušala je blažiti njihove osti in vzpodbuditi medsebojno sodelovanje oziroma izmenjavo. Potemtakem nič ne pretiravamo, če rečemo, da sodi kultura med najbolj neproblematična — pa tudi med najpomembnejša — poglavja slovensko-hrvaških odnosov v 19. in 20. stoletju.

Igor Grđina

Culture between the Slovenes and Croats and Politics

Cultural and political contacts between Slovenes and Croats in the 19th and 20th centuries were greatly marked by diversity of political framework in the Habsburg Monarchy where the majority of Slovenes and Croats lived until 1918. The neighbouring nations created basically different "ideals" and "imagination": Slovenes stated their demands mainly on the basis of natural law, whereas Croats derived them from the interpretation of history (differences are obvious from the Jurčić and Kumičić romanesque thematisation of Zrinjsko-Frankopan conspiracy). This also affected different strategies of cultural development and its relations with the politics. It was not unusual for Slovenian cultural workers — particularly writers — to be involved in politics until the end of the 20th century while Croats distinctively divided those two domains of public life. Different circumstances (relatively extended right to vote in Austria, early introduction of direct elections into the Reichsrat, development of autonomous authorities and public life, high level of literacy; restrictive right to vote in Croatia, representation in Budapest parliament by delegates of the Croatian Sabor, high level of illiteracy) made contacts before 1918 between Croats and Slovenes dependent mostly on personal initiative; they arose to institutional level relatively late — considering a great number of Slovenian intellectuals who in the second half of the 19th century lived and worked among Croats. The creation of joint Serbian-Croatian-Slovenian state in 1918 did not lead to abolition of independency of individual national cultures that were, by then, completely formed. Croats and Slovenes were in accordance with their needs involved in political and cultural movements in Europe; this was not affected only by linguistic diversity but also by personal comprehension of historical experiences. The two nations therefore independently formed visions of future. Thus various

⁶⁶ V času *Nezavisne Države Hrvatske* je uradna politika slovensko kulturo ignorirala; sprejela je celo nekaj ukrepov proti njenemu razširjanju (Hrvatje so bili tedaj razglašeni za preostanek germanskih Gotov in bi jih lahko na pogin obsojeni slovanski duh v Hitlerjevi »novi Evropi« samo motil). Takšno ravnanje v odnosih med sosednjima narodoma k sreči ni zapustilo trajnih sledov. Po letu 1945 se — značilno — ni ti ni posebej poudarjalo, da je tudi NDH med drugo svetovno vojno okupirala del slovenskega ozemlja. Prav tako Hrvatje za množične likvidacije svojih ustaških in drugih protikomunističnih rojakov v Sloveniji leta 1945 niso obtoževali sosedov na severozahodu, ampak so jih od vsega začetka pripisovali srbskim partizanskim enotam. Dejansko so te sestavljale veliko večino *Tretje armade* vojske *Demokratske federativne Jugoslavije*, ki je imela glavno vlogo pri obračunih ob koncu druge svetovne vojne in neposredno po njej. Prim. Vjekoslav VRANČIĆ, *U službi domovine*, Washington, 2007, 70; 76.

integration movements, which at times emerged in national politics, did not have serious effect. Despite cultural diversity among the nations in the Yugoslav state, and different assumptions of supporters of unitarism, culture proved to be the generator of positive changes between Slovenes and Croats, especially immediately before the World War I and World War II. Nevertheless it encouraged greater participation between the neighbouring nations before the disintegration of Yugoslavia.

Ivan Šusteršič i hrvatski političari*

Stjepan MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 32 Šusteršič, I.:94(436-44=163.6:=163.42)"189/191"
Izvorni znanstveni rad (primljeno 4. ožujka 2009.)

Primjer odnosa slovenskog političara Ivana Šusteršiča i pojedinih hrvatskih političara pokazuje visoku razinu suradnje između pripadnika političkih elita dvaju naroda unutar Austro-Ugarske Monarhije na kraju 19. stoljeća i u razdoblju do kraja Prvoga svjetskoga rata, kada je s njezinom propašću došlo do dublje transformacije političkog života i u konačnici na javnu scenu dovelo druge osobe. Ti su odnosi obilježeni izrazito čvrstim vezama, koje se mogu protumačiti potrebom za suradnjom unutar širokoga multinacionalnog okvira u kojem dominiraju veće nacije. Uz to, te su veze bile dijelom posljedica svjetonazorskih poveznica, koje su bile odraz prožimanja ideja modernog nacionalizma, katolicizma i gledišta prema održivosti Monarhije. U članku se, na temelju dijela arhivskog gradiva, onodobnog tiska i relevantne historiografske literature, analizira genezu i razvoj veza između Šusteršiča i hrvatskih političara.

Veze između Ivana Šusteršiča i dijela hrvatskih političara bile su vrlo bliske u zadnjoj fazi postojanja Austro-Ugarske Monarhije. S njima su upoznati povjesničari koji su do sada objavili niz kvalitetnih radova, bilo da je riječ o Šusteršičevim biografijama ili analizama političke povijesti njegova vremena.¹ Kontakti slovenskog prvaka i pojedinih hrvatskih političara odvijali su se kontinuirano i uz uzajamno traženje zajedničkoga političkog jezika. Uzrok povezanosti ležao je u potrebi usklađenog nastupa radi poboljšanja i slovenskoga i hrvatskog položaja u dualistički organiziranoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Nepovoljan položaj u nagodbenim sustavima tradicionalno je približavao hrvatske i slovenske političare koji su nastojali savezništvom ostvariti pojedinačne, ali i zajedničke interese dvaju susjednih naroda. U tim okolnostima

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoistraživačkog projekta »Slovensko-hrvatska iskustva iz multinacionalnih zajednica«. Nositelji projekta: Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Ljubljana i Hrvatski institut za povijest, Zagreb (Sporazum o znanstvenoj i tehnološkoj suradnji između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije).

¹ Opsežne studije o vezama između Šusteršiča i hrvatskih političara donose slovenski povjesničari: Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, 2008. i Janko PLETERSKI, *Dr. Ivan Šusteršič 1863—1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana, 1998. S druge strane, hrvatski su povjesničari tek rubno obrađivali odnose između Hrvata i prvaka prijeratne Slovenske ljudske (pučke) stranke. Vidi: Vjekoslav BRATULIĆ, *Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda*, Rijeka, 1958.; Mirjana GROSS, »Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2/1970., 9-74, ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.; Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan. Političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar, 2003.; Stjepan MATKOVIĆ, »Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, *Annales*, Series Historia et Sociologia, 12, Koper, 2002., 1, 11-20.